

Розділ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

1. Необхідність і мотивація вивчення повсякдення

Однією з помітних тенденцій сучасної української історичної науки є звернення уваги дослідників до історії повсякденного життя суспільства. Йдеться не лише про опис повсякдення, а й про розкриття його структури і смислів, проведення аналізу буденності як чинної складової історичного минулого.

Ще донедавна до повсякденного життя суспільства історики не мали такої цікавості, вважаючи його за маловартісну сферу, оскільки в ній зазвичай не відбувалось нічого надзвичайного, виключного, особливого. Повсякденність розуміли як сферу рутинних, звичних, одноманітно повторюваних з дня у день малих дій і вчинків, зрозумілих і доступних, виконуваних майже автоматично, без спеціального напруження свідомості і рефлексії. Ця сторона життя суспільства протікала поза громадськими й державними інститутами, вона була непублічною, отже й не осмислювалась як вартісна, нею можна було знехтувати як малою величиною, що істотно не позначається на дії соціальних інститутів і механізмів їх суспільної взаємодії.

У межах класичних підходів соціального пізнання (представлених, зокрема, марксизмом, фрейдизмом, структурним функціоналізмом) повсякденність вважалась за нижчу реальність. Вона тлумачилась лише як тло або ж зовнішня поверхня, за якою криється певна глибина, або ж завіса з фетишистських форм, за якою лежить справжня реальність (економічні зв'язки і стосунки в марксизмі, "воно" у фрейдизмі, визначальні для людської поведінки і світосприйняття стійкі структури у структурному функціоналізмі). Дослідники зупинялись лише на характеристиці окремих сторін чи проявів повсякдення, та й то з огляду на їх важливість для вивчення більш глибинного і вартісного уваги шару соціальної реальності.

Можна додати, що крім зневаження повсякденність потерпала ще й від звинувачень у нівелюванні особистості. Відомий радянський антикознавець Г. Кнабе відзначав, що повсякденність через її зрозумілість, непомітність, навіть банальність і посередність традиційні історики відносили до так званої закритої сфери, протиставляючи відкритій — теренам високої культури¹. Повсякденність трактувалася класичною

філософською традицією Заходу як анонімно-усереднений модус соціальності, як несправжня сфера людського буття. Тому тема повсякденності посіла периферійне місце в системі класичного філософського знання, набула в ньому маргінального характеру. Відповідно, в усіх гуманітарних науках не було сформовано зацікавленості до буденного, в тому числі й в історії.

Але цілком очевидно, що хоч буденність і протистоїть офіційній історії та політиці, вона не є позаісторичною. Адже кожна людина (пересічний громадянин чи політичний діяч) відбувається у щоденній практиці, в ній вона виявляє свою сутність, в ній вона соціалізується з усіма своїми знаннями, досвідом, намірами, талантами. У повсякденному житті в такий спосіб відбувається апробація і адаптація політичних ідей і програм, планів і проектів, задумів і мрій. З огляду на це, повсякденність — дійсно "смисловий універсум" (за А. Шюцом), крізь який можна зрозуміти людину, її суть та історію. Зацікавленість реаліями щоденного життя суспільства зумовлена тим, що повсякденність є обов'язковим і невід'ємним підґрунтям соціалізації людини. На тлі повсякденності відбуваються політичні події, розгортаються особисті долі людей, реалізуються суспільні проекти. Для соціальних істориків вона постає у функціонуванні суспільства як "природна", "самоочевидна умова людської діяльності"².

Суспільство — це багатомірна, динамічна в просторі і часі система, що водночас виявляє себе у різних рівнях і площинах. Якщо брати "вертикальний" зріз суспільного буття, то в ньому обов'язкові як мінімум три рівні: макро, мета і мікро, — хоча насправді їх набагато більше. "Горизонтальних", змістових вимірів також безліч: економіка, політика, родина, етнос, соціальні стосунки, культурні інститути тощо. Втім, у реальному житті все переплетене, не розкладається по полицях і нішах; у разі вивчення окремих інститутів суспільного життя історик вдається до умовної автономізації предметної галузі, оскільки категоричне виокремлення призведе до схематизації у відтворенні, втраті справжнього наповнення.

Повсякденність не тільки багатолика. Вона є тією сферою життя суспільства, що акумулює в різний спосіб різні сфери людського буття. До неї цілком можна застосувати таку ознаку, як голографічність³. Будь-який елемент суспільної системи знаходить у ній своє певне відображення. Проаналізувавши різні сторони повсякденного життя суспільства, вдумливий історик здатний з'ясувати його стан у різних "горизонтальних" формах і на різних "вертикальних" рівнях. У одиничних проявах повсякдення фокусується і відбивається строката сукупність суспільних стосунків, існуючих у суспільстві у певний час.

Сфера повсякденності — сфера узгоджених дій, такої поведінки, де всі взаємопов'язані один з одним і інтерпретують світ разом⁴. Повсякденність виступає невід'ємною часткою нашого чуттєвого і раціонального досвіду, накопичувачем і транслятором актуальних для нас значень. Вона присутня тут і зараз, хоча ми її не помічаємо (як не бачимо повітря, що нас оточує, яким ми дихаємо і яке забезпечує режими функціонування підсистем нашого організму) і забезпечує культурно-історичний розвиток людини у просторі і часі⁵.

Завдяки своїй стабільності, консервативності повсякденність набуває значення самостійної і самодостатньої сфери людського суспільства. Крім того, мережею присутніх і апробованих у ній смислів вона поєднує в одне ціле різні прояви життєдіяльності людини: приватне життя з публічним, утилітарно-прагматичні дії з ідейними і морально-етичними виборами, побутові аспекти життя з трудовою діяльністю, групові й вікові інтереси з загальносуспільними, локальні події вписує у загальнодержавні, буденні настрої трансформує у ментальні характеристики тощо. Таким чином, можна вважати повсякденність домінуючою сферою, яка має інтегративні можливості і повноваження.

Без вивчення механізмів щоденного буття людини неможливе адекватне розуміння не тільки її приватної сфери, а й суспільного життя в цілому. Суспільство — це не просто сукупність індивідів, груп чи верств, це система загальноприйнятих ними стосунків, вироблення яких хоч і відбувається на індивідуальному рівні, передбачає суспільну адаптацію з врахуванням державної політики та ідеології, національно-культурних традицій, а також щоденних життєвих практик.

Як показують дослідження у галузі соціальної психології, люди у своєму повсякденному житті створюють теорії, які допомагають їм зрозуміти себе, довколишній світ⁶. Ці теорії або "схеми" утворюють у процесі конструювання людиною реальності за посередництвом здорового глузду, який у самому загальному вигляді являє принцип пізнання, заснований на життєвому досвіді. Сформовані у процесі такого пізнання "схеми" відображають необхідність повторюваних у життєвій практиці зв'язків між предметами, процесами і явищами (закономірності). Неодноразово апробовані "схеми" — уявлення поступово закріплюються у свідомості не тільки як знання, але й як віра у незмінність виявлених зв'язків. Історичні закономірності реалізуються не автоматично. У складному і суперечливому русі історії перетинаються чи зіштовхуються різні процеси, в яких людина може бути пасивним агентом, і такі, де її активність проявляється найбільш прямо і безпосередньо. Для розуміння цих останніх (їх іноді визначають як суб'єктивний аспект історичного процесу) необхідне вивчення не тільки суспільно-історичних передумов тієї або іншої

ситуації, але й специфіки самого діяча — людини. Якщо ми вивчаємо історію з точки зору діяльності людей, нам не обійтися без психологічних передумов їх поведінки. Під дією виключно складних соціально-історичних процесів складаються специфічні форми історичної і соціальної поведінки, епохальні і соціальні типи реакцій, уявлення про правильні і неправильні, дозволені і недозволені, високі і негідні вчинки. Виникають такі регулятори поведінки, як сором, страх, честь. До свідомості людини долучаються такі складні сімейні, релігійні, загальнокультурні, етичні норми, на фоні яких складається психологія групової поведінки.

Отже, звернення до історії повсякденності цілком виправдане й необхідне на сучасному етапі розвитку історичної науки.

2. Зміст понять "повсякденність", "повсякденне життя", "історія повсякденності"

З останньої третини ХХ ст. повсякденність набула статусу об'єкту вивчення в історії, соціології, філософії, культурології тощо, втім на сьогодні в гуманітаристиці не існує єдиної концепції повсякденності. Це складно зробити, оскільки щоденність важко піддається формалізації. Вона не має спеціальних (лише їй притаманних) суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-філософських інститутів, що могли б бути виокремлені (автономізовані) при її дослідженні, радше вона постає як забезпечувальна мережа подієвої історії, являє собою перетин різних діяльностей і практик окремої людини і суспільства в цілому.

Отже, одна з проблем у "науковій території" повсякденності — сама дефініція. Очевидно, як пише П. Берк, проблеми дефініції постають через те, що історики вступають на незнані раніше терени⁷. Ця "дуже дивна", за висловом О. Золотухіної-Аболіної⁸, повсякденна сфера, що безпосередньо оточує людину, виявляє її культурну заданість і наповненість, була практично відсутня як предмет самостійного дослідження в історії наукової думки впритул до ХХ ст. і лише нині входить у стадію апології і постає як тема наукового дослідження, потребує історико-філософської емансипації⁹.

Повсякденність — це життя в цілому, усі життєві реалії, це буденне, природне середовище, актуальне "тепер" і "тут" буття людини, що включає в себе весь спектр її особистісних виборів. Людина, з розмаїттям її потреб та інтересів, є висхідним пунктом осмислення історії та культури повсякденності¹⁰.

На сьогодні не існує чіткого визначення, що таке повсякденність. Її предметність видається самозрозумілою; більшість авторів, котрі пишуть про повсякдення, не пояснюють свого об'єкту дослідження, ототожнюючи